Original Article Open Access

Child Rights Journal

2023; 5(17): 15-31

Journal Homepage: http://childrightsjournal.ir

International ThinkTank of Human Dignity

The Iranian Association of Medical Law

The Iranian Association of Child Rights

A Review of Studies of Working Children in Iran

Mina Salehi[1]

1. Jahad Daneshgahi, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: Since until now, despite the attention and studies regarding the phenomenon of "working children", their condition has not improved, in this research, we intend to recover the strengths and weaknesses of the researches and make suggestions with a qualitative approach and with a systematic review method of the studies that have been written so far in this field. We should evaluate the application presented by them in order to determine how much they have been effective in improving the condition of working children and finally provide practical suggestions.

Method: For this purpose, after searching the databases and finding studies related to the subject of working children, 20 study titles were included in the systematic review process.

Results: The results show: 1. With the passage of time, the problem of working children has increased and this issue has become more critical; 2. The most root cause of parents' tendency to force their children to work is economic poverty; 3. In Iranian laws, there are enough laws to protect children. But the implementation of the laws has not been achieved in practice; 4. The role of the private sector and non-governmental organizations in communicating with working children, informing families and providing financial support to families is very prominent.

Conclusion: Summarizing the results of the research and the presented solutions show that the measures to solve the problem of working children are divided into two categories: First, the structural and macro measures that are only in the area of the responsibilities of the public sector and so far have not been successful in fulfilling these responsibilities, and even the executive guarantee for the laws They have not considered the approvals and this issue has made the laws in this field ineffective. Second, measures related to the middle and small levels, which the private sector has been very active in this field so far and have achieved success. Finally, the public sector should put more effort in creating macroeconomic and regional infrastructures and monitoring the correct implementation of child labor laws. In dynamic Islamic jurisprudence, the laws related to guardianship and guardianship of children by fathers should be reviewed and the powers of guardians should be limited.

Keywords: Working Children; Exploitation; Child Work; Economic and Cultural Poverty of the Family; Systematic Review

Corresponding Author: Mina Salehi; **Email:** salehimina685@gmail.com

Received: November 24, 2022; **Accepted:** January 01, 2023

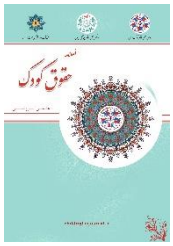
Please cite this article as:

Salehi M. A Review of Studies of Working Children in Iran. Child Rights Journal. 2023; 5(17): 15-31.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

This Open Access Article Distributed under the Terms of the Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0 (CC BY-NC 4.0)

مقاله پژوهشی
دسترسی آزاد

فصلنامه حقوق کودک

دوره پنجم، شماره هفدهم، بهار ۱۴۰۲، صفحات ۳۱-۱۵

Journal Homepage: http://childrightsjournal.ir

انجمن علمی حقوق کودک ایران
انجمن علمی حقوق پزشکی ایران
اندیشکده بین المللی کرامت انسانی

مروری بر مطالعات کودکان کار در ایران

مینا صالحی[۱]

۱. جهاد دانشگاهی، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: از آنجا که تاکنون علیرغم توجهات و مطالعات در خصوص پدیده «کودکان کار»، وضعیت آنان بهتر نشده، در این تحقیق برآنیم تا با رویکردی کیفی و با روش مرور نظام‌مند مطالعاتی که تاکنون در این حوزه نگاشته شده، نقاط قوت ضعف پژوهش‌ها را بازیابی و پیشنهادات کاربردی ارائه‌شده آنان را ارزیابی کنیم تا مشخص شود چه میزان در بهبود وضعیت کودکان کار مؤثر بوده‌اند و در نهایت پیشنهاداتی کاربردی ارائه دهیم.

روش: برای این منظور، پس از جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی و یافتن مطالعات مرتبط با موضوع کودکان کار، ۲۰ عنوان مطالعه وارد فرایند مرور نظام‌مند شدند.

یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد: ۱ـ با گذر زمان، مسأله‌مندی پدیده کودکان کار بیشتر شده و این موضوع بحرانی‌تر شده؛ ۲ـ ریشه‌ای‌ترین علت گرایش والدین به اجبار فرزندان به کار فقر اقتصادی است؛ ۳ـ در قوانین ایران، قوانین کافی برای حمایت از کودکان وجود دارد، اما اجرای قوانین در عمل محقق نشده؛ ۴ـ نقش بخش خصوصی و سازمان‌های مردم‌نهاد در برقراری ارتباط با کودکان کار، آگاهی‌بخشی به خانواده‌ها و حمایت مالی خانواده‌ها بسیار پررنگ است.

نتیجه‌گیری: جمع‌بندی نتایج تحقیقات و راهکارهای ارائه‌شده، بیانگر آن است که اقدامات برای رفع معضل کودکان کار، به دو دسته تقسیم می‌شوند: نخست اقدامات ساختاری و کلان که فقط در حوزه مسئولیت‌های بخش دولتی است و تاکنون در انجام این مسئولیت‌ها موفق نبوده و حتی ضمانت اجرایی برای قوانین مصوب حمایتی در نظر نگرفته‌اند و این مسأله خود قوانین این حوزه را بی‌اثر کرده؛ دوم اقدامات مربوط به سطوح میانی و خرد که بخش خصوصی تاکنون در این زمینه به خوبی فعال بوده و موفقیت‌هایی نیز کسب کرده‌اند. در نهایت بخش دولتی باید در ایجاد زیرساخت‌های کلان اقتصادی و منطقه‌ای و نظارت بر اجرای صحیح قوانین حوزه کار کودک، همت بیشتری صرف کند. در فقه پویای اسلامی نیز قوانین مربوط به ولایت و سرپرستی کودکان توسط پدران بازبینی شده و اختیارات ولی محدود شود.

واژگان کلیدی: کودکان کار؛ بهره‌کشی؛ کار کودک؛ فقر اقتصادی و فرهنگی خانواده؛ مرور نظام‌مند

نویسنده مسئول: مینا صالحی؛ **پست الکترونیک:** salehimina685@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۳؛ **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۱/۱۰/۱۱

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Salehi M. A Review of Studies of Working Children in Iran. Child Rights Journal. 2023; 5(17): 15-31.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

مقدمه

موضوع کار کودکان سال‌هاست که مورد توجه جامعه‌شناسان و برنامه‌ریزان و سیاستگذاران قرار داشته و به سبب پیامدهای منفی فردی، اجتماعی و فرهنگی آن، تلاش‌های جدی برای آسیب‌شناسی و حل این معضل اجتماعی صورت گرفته است. کار انتخاب آگاهانه و از روی اختیار کودک نیست، بلکه تحمیلی اجتماعی از سوی ساختارهای سیاسی، ایدئولوژیک و به ویژه اقتصادی بوده است. ریشه پیدایش این پدیده به قرن هجدهم و نوزدهم و آغاز دوران سرمایه‌داری برمی‌گردد. کارل مارکس (Karl Marx) معتقد است که تغییرات فناورانه در قرن هجده و نوزده و تمایل سرمایه‌داران به کسب سود حداکثری عامل اصلی استفاده از نیروی کار کودکان بود و مدت زمان و شدت کاری که در این دوران بر کودکان تحمیل می‌شد، غیر قابل تصور بود. از اواسط قرن نوزدهم، اتحادیه‌های کارگری و فعالان اجتماعی تلاش‌هایی در جهت بهبود شرایط کاری کودکان صورت دادند که به تحدید ساعات کار کودکان منجر شد.

نکته شایان توجه این است که آنچه مارکس سوءاستفاده از نیروی کار کودکان می‌نامید، محدود به اروپای قرن نوزدهم نبوده و در سایر نقاط جهان، از جمله ایران، نیز دارای سابقه‌ای طولانی است و در شکل‌های خاص خود وجود داشته و دارد. برای مثال، دست‌فروشی در خیابان‌ها و مراکز شلوغ و پررفت و آمد، زباله‌گردی، کار در مزارع، کار در کارخانه‌ها و کارگاه‌های تولیدی، مکانیکی، تراشکاری، نجاری و... که در اشکال آشکار کار کودکان دسته‌بندی می‌شوند و نیز کار در کارگاه‌های زیرزمینی مانند کارگاه‌های خیاطی، بسته‌بندی، کفش‌دوزی، کارگاه‌های جیر و چرم و...، کار در کارگاه‌های خانگی و پرداختن به امور منزل و آشپزی و... که انواع پنهان کار کودکان را شامل می‌شود، در ایران وجود داشته و باعث می‌شود کودکان از تحصیل و نیز از رشد متناسب ذهنی که در پی انجام بازی‌های کودکانه شکل می‌گیرد، بی‌بهره بمانند و با عقده‌ها و حسرت‌هایی وارد دوران بزرگسالی شوند که آغاز مسائل و مشکلات بزرگ‌تری برای آن‌ها و جامعه است. تفاوت بسیار زیاد میان آمار کودکان کار که تحت پوشش بهزیستی (اصلی‌ترین نهاد متولی ساماندهی کودکان کار) قرار می‌گیرند با آماری که کارشناسان تخمین می‌زنند، نشانگر مخفی‌بودن تعداد جالب توجهی از این کودکان است که به مشاغل پنهان اشتغال دارند. همچنین نبود آمار دقیق از تعداد کودکان کارگر در سطح کشور روشنگر این حقیقت است که تاکنون تلاش جدی برای شناخت و ساماندهی این کودکان از جانب مسئولان مرتبط صورت نگرفته است. به هر حال فارغ از وجود یا عدم آمار رسمی دقیق در خصوص تعداد، نوع مشاغل و آسیب‌های وارده به این کودکان، واقعیت انکارناپذیر تنوع، تکثر و تعدد کودکان کار و مشاغل متعارف (نظیر دست‌فروشی)، نیمه‌متعارف (مانند زباله‌گردی) و غیر متعارفی (فحشا) است که آن‌ها مجبور به انجامشان می‌شوند (۱).

عوامل روی‌آوردن کودکان به کار اجباری بسیار متعدد و متنوع است. برخی از این عوامل عبارت‌اند از: فقر اقتصادی یا فرهنگی، اعتیاد یا طلاق والدین، مهاجرت از مناطق روستایی، بیکاری، شکاف طبقاتی، محیط نامناسب مدرسه و محله و عملکرد نامطلوب سازمان‌های مسئول و صدا و سیما در ترویج پیمان‌نامه حقوق کودک که به نوعی به تداوم این پدیده کمک می‌کند (۲).

کودکانی که در مشاغل سخت و بیش از توان و تحملشان به کار گرفته می‌شوند، در معرض انواع بیماری‌های جسمی، از جمله سوءتغذیه، کم‌خونی، بیماری‌های گوارشی، بیماری‌های عفونی مانند هپاتیت و ایدز و نیز

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

مشکلات روحی مانند افسردگی، اضطراب، ترس و ناامنی و... قرار دارند.

کودکان کار از محروم‌ترین کودکان هستند که از بیشترین و بنیادی‌ترین حقوق خود بی‌بهره‌اند. این کودکان به علت فشارها و سختی‌های زندگی به کار در کارگاه‌ها و خیابان‌ها روی آورده‌اند و فرایند طبیعی رشد جسمی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی آن‌ها مختل شده است (۳) و با مشکلات متعددی رو به رو هستند و به همین دلایل، نیازمند توجه ویژه‌اند. اهمیت این توجه و لزوم بررسی کار کودکان زمانی بیشتر نمود می‌یابد که بدانیم عده زیادی از این کودکان به مشاغل غیر رسمی و گاه غیر قانونی و غیر انسانی مانند قاچاق، تکدی‌گری، سرقت، فحشا و هرزه‌نگاری وارد می‌شوند و به این ترتیب، نه‌تنها به بزه‌کاری روی آورده و خود را در معرض انواع امراض و آفت‌های اجتماعی قرار می‌دهند، بلکه موجب بروز مشکلاتی دوچندان برای جامعه و نظام اجتماعی نیز می‌شوند (۴). در وضعیت کنونی با فروریختن بسیاری از مرزهای مالی و ملی، سوداگران و باندهای بین‌المللی توانسته‌اند سالانه میلیون‌ها کودک را از محیط خانواده جدا کنند و در کشورهای دیگر استثمار کرده و به کار در صنعت هرزه‌نگاری مجبور کنند. این کودکان هر روز و هر ساعت در معرض آزار و شکنجه و امراض مقاربتی قرار دارند. بر اساس گزارش «گزارشگر ویژه سازمان ملل متحد درباره خرید و فروش کودکان»، هر سال یک میلیون کودک از کشورهای آسیایی (از جمله ایران) در بازارهای سکس جهان خرید و فروش می‌شوند (۵).

ایران نیز مانند بسیاری از کشورهای در حال توسعه با مشکلات اقتصادی و اجتماعی متعدد و اثرات جانبی آن مانند بروز و ظهور معضل کودکان کار مواجه است. کتمان این مسأله، شفاف‌سازی‌نکردن درباره وضعیت این کودکان، انتشار آمارهای نادرست درباره تعداد آن‌ها و نوع مشاغلی که بر عهده دارند و اتخاذ رویکردهای ضربتی و بدون برنامه‌ریزی نه‌تنها کمکی به حل این معضل نمی‌کند، بلکه به نوعی فرافکنی است که مانع ساماندهی و حل ریشه‌ای مسأله کودکان کار می‌شود. باید پذیرفت که در وضعیت کنونی، معضل کودکان کار به مرحله حادی رسیده است و باید برای حل این مسأله اجتماعی اقدامات بنیادین صورت گیرد.

وضعیت کار کودکان در پژوهش‌های متعددی بررسی و آسیب‌شناسی شده است، اما در بسیاری از این پژوهش‌ها، دو مشکل عمده به چشم می‌خورد: نخست اینکه کودکان کار و کودکان خیابانی از نظر مفهومی از یکدیگر تفکیک نشده‌اند یا کودکان خیابانی تحت عنوان کودکان کار بررسی شده‌اند و عملاً کودکانی که در مکان‌هایی جز خیابان و به دور از چشم عموم مردم به کار گماشته می‌شوند، فراموش شده‌اند یا نتایج برای هر دو گروه یکسان گزارش شده است؛ دوم اینکه در چندین پژوهش فقط به انواع آشکار کار کودکان پرداخته شده و اقسام پنهان آن و نیز مشاغل غیر قانونی و غیر رسمی که در آن مجبور به فعالیت می‌شوند، به فراموشی سپرده شده است. حال آنکه در نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادهای کاربردی برای اقدامات عملی، باید به تفاوت‌های مفهومی کودکان کار و خیابان و نیز به همه انواع کار کودکان توجه شده و عوامل و زمینه‌های ورود کودکان به هر عرصه و آسیب‌ها و پیامدهای ماندن در آن، برای هر گروه به طور جداگانه بررسی شود و نتایج و پیشنهادهای متناسب با آن ارائه شود.

فراوانی تحقیقات انجام‌شده در حوزه کار کودکان در کشور از یکسو و نیاز به برنامه‌ریزی دقیق و مداخلات مبتنی بر یافته‌های علمی از سوی دیگر، بررسی انتقادی و جمع‌بندی نتایج مطالعات را به منظور بهره‌گیری از یافته‌های آن‌ها در سیاستگذاری، اجرای سیاست‌های

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

پایه‌گذاری شده و خدمت‌رسانی ضروری می‌سازد. بدین جهت که مرور پژوهش‌های موجود در زمینه‌ای خاص، این مزیت را دارد که سیاستگذاران و متخصصان را جهت دستیابی به شواهد غنی‌تر و در نتیجه تدوین سیاست‌های دقیق‌تر توانا می‌سازد. از طرف دیگر، حذف و حل این معضل اجتماعی مستلزم تدوین برنامه‌ها و راهبردهای کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت در سطح کلان است و بدون اهتمام به چنین کاری هرگونه تلاشی در جهت حذف این آسیب اجتماعی ناکام خواهد ماند. با وجود این، مطالعات نظام‌مندی در این خصوص در ایران موجود نیست. بر همین اساس، پژوهش حاضر در تلاش است با جمع‌آوری و طبقه‌بندی یافته‌ها و نتایج مطالعات پیشین و ارزیابی کیفی آن‌ها که نخستین گام در راستای تقویت و توسعه و تکوین پژوهش‌های علمی است، به فهمی عمیق‌تر و دقیق‌تر از پدیده مورد بحث و عوامل و پیامدهای آن دست یابد، نقاط قوت و ضعف پژوهش‌ها را شناسایی کند و در جهت استفاده عملی و کاربردی از یافته‌ها در برنامه‌ریزی‌ها و سیاستگذاری‌های کلان در راستای بهبود وضعیت کودکان کار که قشر بسیار آسیب‌پذیر جامعه‌اند، گامی هرچند کوچک بردارد و در نهایت، پیشنهاداتی کاربردی که از نتایج تمامی تحقیقات حاصلی شده باشد، برای بهبود وضعیت کودکان کار ارائه دهد. در واقع هدف اصلی این پژوهش بررسی نقاط قوت و نتایج سیاستی مطالعات انجام‌شده در پرداختن به مسأله کار کودکان و تبیین مسائل و مشکلات آن‌ها و ارائه پیشنهاد و راهکار مناسب برای برون‌رفت از این معضل اجتماعی و بهبود وضعیت این کودکان است.

با توجه به مطالب گفته‌شده، در این تحقیق برآنیم تا به پرسش‌های اساسی زیر پاسخ گوییم:

۱ـ تحقیقاتی که تاکنون در موضوع کودکان کار انجام شده است، چه پرسش‌هایی را مطرح کرده و از چه روشی بهره گرفته‌اند؟

۲ـ نقاط ضعف و قوت این پژوهش‌ها چه بوده است؟

۳ـ یافته‌ها و نتایج این تحقیقات چه بوده است؟

۴ـ چه پیشنهادهای کاربردی برای حل این مشکل ارائه داده‌اند؟

۵ـ چگونه می‌توان از نتایج تحقیقات پیشین در راستای حل معضلات و سیاستگذاری در بخش اجرایی کمک گرفت؟

۱. چارچوب مفهومی: مفهوم کودک کار (Child Labor)، از جمله مفاهیمی است که علیرغم شباهت با مفاهیمی مانند کودک خیابانی (Street Child)، از نظر گستردگی و دایره شمول و نیز از نظر مقررات قانونی متفاوت و عام‌تر است، هرچند که در گفتمان عامه و گاه در پژوهش‌های علمی میان این دو مفهوم تفکیک صورت نمی‌گیرد.

کودکان کار به کودکان کارگری گفته می‌شود که به علت اوضاع نامناسب خانوادگی یا اجتماعی، به صورت مداوم و پایدار به خدمت گرفته می‌شوند و ساعاتی از عمر خود را ناچاراً به کارکردن در کارخانه‌ها، کارگاه‌ها، ساختمان‌ها، خیابان‌ها و منازل می‌گذرانند که این امر آن‌ها را در بیشتر اوقات از رفتن به مدرسه و تجربه دوران کودکی بی‌بهره می‌سازد و سلامت روحی و جسمی آن‌ها را تهدید می‌کند (۶).

طبق تعریف یونیسف (UNICEF)، کودک کمتر از هجده‌ساله‌ای که بنا بر مقتضیات جامعه مجبور به کار باشد، کودک کار محسوب می‌شود. این مفهوم بسیار گسترده‌تر و پیچیده‌تر از مفهوم کودکان خیابانی است. کودک خیابانی به کودکانی اطلاق می‌شود که در خیابان‌ها مشغول به کار و فعالیت (از قبیل فروختن گل و

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

فال، شستن شیشه خودروها، دودکردن اسفند و...) هستند. مفهوم کودکان کار همچنین با مفهوم کودکان خیابان متفاوت است. کودکانی که منزل و سرپناهی ندارند و خیابان برایشان به منزله خانه و سرپناه است و در خیابان از طریق تکدی‌گری یا دزدی به دنبال امرار معاش‌اند، کودکان خیابان نامیده می‌شوند، اما کودک کار فقط به کودکانی که در خیابان و در معرض دید هستند، محدود نمی‌شود، بلکه اشکال دیگری از کار کودکان وجود دارد که به اشکال پنهان معروف است و بسیار سخت‌تر و خطرناک‌تر است، مانند کار در کارخانه‌ها، کارگاه‌ها و حتی منازل.

منظور از کار کودک (Child Work) درگیرکردن کودکان در فعالیت‌های اقتصادی است که مانع تحصیل، آموزش و برخورداری آنان از امکانات اولیه رشد فردی و اجتماعی می‌شود که با آسیب و بهره‌کشی همراه است (۷). کار کودک در ابتدا واژه‌ای بود که در معنای استخدام‌کردن کودکان در کارخانه‌ها به کار می‌رفت، اما امروزه این واژه به طور کلی به کارهایی اطلاق می‌شود که کودکان مجبور به انجام آن‌ها می‌شوند و به سبب آن از تحصیل بازمی‌مانند یا سلامتشان به خطر می‌افتد (۸).

کار کودک دارای ویژگی‌هایی است که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

۱ـ مزد ناچیز و ناعادلانه و بسیار کمتر از حقوق متعارف فرد بزرگسال که ویژگی بارز کار کودکان و شاید اصلی‌ترین علت به کارگماشتن آنان است؛

۲ـ پرداخت حقوق و دستمزد کودکان به دیگر اعضای خانواده و نه به خود کودک در بعضی موارد؛

۳ـ فرمانبرداری و انعطاف‌پذیری بیشتر کودک نسبت به کارگران بزرگسال؛

۴ـ فعالیت در مراکزی که مجوز کار ندارند و غیر قانونی‌اند و در نتیجه به علت نبود نظارت نهادی بر آن فعالیت، کار کودک شرایط نامطلوبی دارد (۹).

بسیاری از نظریه‌پردازان با طرح ارتباط میان کار کودک، آموزش و فقر تحلیلی از تبیین فقر ارائه می‌کنند. بحث اصلی آن‌ها این است که کودکان به این دلیل کار می‌کنند که بازگشت به تجربه کار دستاوردهای بیشتری از بازگشت به مدرسه دارد و سیاست‌های اجتماعی هم بین شرایط لازم آموزشی و فرصت‌های زندگی ارتباطی ایجاد نکرده‌اند. از این رو آموزش اولویت کمتری دارد (۱۰).

طبق نظریه آنومی یا بی‌سازمانی اجتماعی، که رابرت مرتن (Robert k. Merton) پایه‌گذار آن است و به درهم‌شکستگی ساختارهای اجتماعی و فرهنگی و تفاوت میان هنجارهای فرهنگی و امکانات موجود در هر قشر اجتماعی اشاره دارد، می‌توان گفت پدیده کودکان کار بازتاب وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی قشرهای تهی‌دست و آسیب‌پذیر حاشیه‌نشین‌اند که نتوانسته‌اند در جریان مواجهه با تحولات اجتماعی خود را با اوضاع تطبیق دهند (۱۱).

طبق نظریه ساختاری تالکوت پارسونز (Talcott Parsons)، می‌توان فرض کرد که پیدایش مسأله کودکان کار ناشی از اختلال در کارکرد خرده‌نظام زیستی و اختلال در فرایند مبادله انرژی در خرده‌نظام زیستی یا نهاد اقتصاد است که نتوانسته است انرژی ناشی از دگرگونی‌های محیطی (جنگ و خرابی‌های ناشی از آن و هجوم میلیون‌ها آواره افغانستانی) و فشار ناشی از تحولات سریع جمعیتی ایران و نیازهای کارکردی برخاسته از آن را برآورده سازد. پیامد چنین امری گسترش فقر، کاهش رشد اقتصادی، تورم، بیکاری و نابرابری است که پدیده

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

کودکان کار نمودی از این مسائل اجتماعی ساختاری است (۱۲).

مانوئل کاستلز (Manuel Castells) این بحث را مطرح می‌کند که خانواده‌ها به ناچار و از ناچاری فرزندانشان را به کار اجباری وامی‌دارند. به نظر او، مهم‌ترین عامل در به کارگیری کودکان بی‌دفاع‌بودن آنان است و همین امر سبب می‌شود که کارفرما بتواند کمترین دستمزد را بپردازند و وضعیت کاری نامطلوب و ظالمانه‌ای را برای کودکان فراهم کنند.

توبیاس هکت (Tobias Hecht)، یکی از اندیشمندان متعلق به مکتب ساخت‌گرایی اجتماعی، به واحد تحلیل «کودک در متن» توجه دارد. نگاه این نظریه‌پرداز به کودکان کار مستقل از شرایط ساختاری نیست، بلکه این کودکان در شبکه مناسبات اجتماعی و شبکه موقعیت‌های کنش و فعالیت‌های مرتبط با کودکان در خانه، خیابان و پرورشگاه بررسی می‌شوند، زیرا تجربه‌ها و نگرش این کودکان ناشی از چندین موقعیت و زمینه است.

اسکار لوئیس (Oscar Lewis) در نظریه خود با نام نظریه فرهنگ فقر، چهار فرضیه اصلی را در خصوص کودکان کار مطرح کرده است: ۱ـ نخستین فرضیه این است که خانواده‌های این کودکان آنان را بی‌سرپرست رها کرده‌اند؛ ۲ـ فرضیه دوم کودکان کار را به فقر مربوط می‌داند و نتیجه فقر را رهاشدگی منفعلانه می‌داند. طبق این دیدگاه جبرگرایانه، خانواده‌های این کودکان به دلیل فقر از انجام تعهدات اخلاقی خود در برابر فرزندانشان ناتوان‌اند و بنابراین مجبور می‌شوند آنان را رها کرده و به بیرون از منزل سوق دهند؛ ۳ـ فرضیه سوم این است که پدیده کودکان کار نتیجه مهاجرت از روستاها به شهرها است که پیامدهای آن فقر و حاشیه‌نشینی و تغییر ساخت خانواده است. در این فرض، کودک کار حاصل به حاشیه رانده‌شدن خانواده‌های مهاجر و فقیر است؛ ۴ـ فرضیه چهارم کودکان کار را برخاسته از خرده‌فرهنگ‌های شهری بسیار حاشیه‌ای و منحرف می‌داند. لوئیس معتقد است که فرهنگ فقر با ویژگی‌هایی مانند تقدیرگرایی، ناامیدی، پرخاشگری، درماندگی، وابستگی، خودکم‌بینی و گریزناپذیری فقر مشخص می‌شود (۶).

روش

تحقیق حاضر بر حسب هدف از نوع تحقیقات کاربردی (Applied Research)، بر حسب ماهیت کیفی و بر حسب روش گردآوری داده‌ها از نوع مرور نظام‌مند (Systematic Review) است. مرور نظام‌مند، تمام مطالعات منفرد مرتبط را شناسایی، ارزیابی و خلاصه می‌کند تا امکان دسترسی به شواهد موجود برای تصمیم‌گیران فراهم شود (۱۳). مرورهای نظام‌مند پژوهش‌های انجام‌شده درباره موضوعی خاص را به صورت مختصر و مفید در اختیار می‌گذارند و برخلاف رویکرد سنتی برای مرور مقالات، مانند پژوهش‌های اولیه از اصول و قواعد دقیق و سختگیرانه‌ای تبعیت می‌کنند. رویکرد آن‌ها کاملاً نظام‌مند بوده و روش انجام آن‌ها نیز به صورت از پیش‌طراحی‌شده در پروتکل مرور نظام‌مند مشخص شده است (۱۴). مرور نظام‌مند متون چهار گام اساسی دارد: ۱ـ تصمیم‌گیری در زمینه نوع متونی که قرار است مرور شوند؛ ۲ـ مطالعه و درک آنچه نویسندگان در آثارشان آورده‌اند؛ ۳ـ ارزیابی ایده‌ها، روش‌های پژوهشی و نتایج هر کدام از آن‌ها؛ ۴ـ جمع‌بندی محتوای متون یا اسناد مرورشده (۱۵).

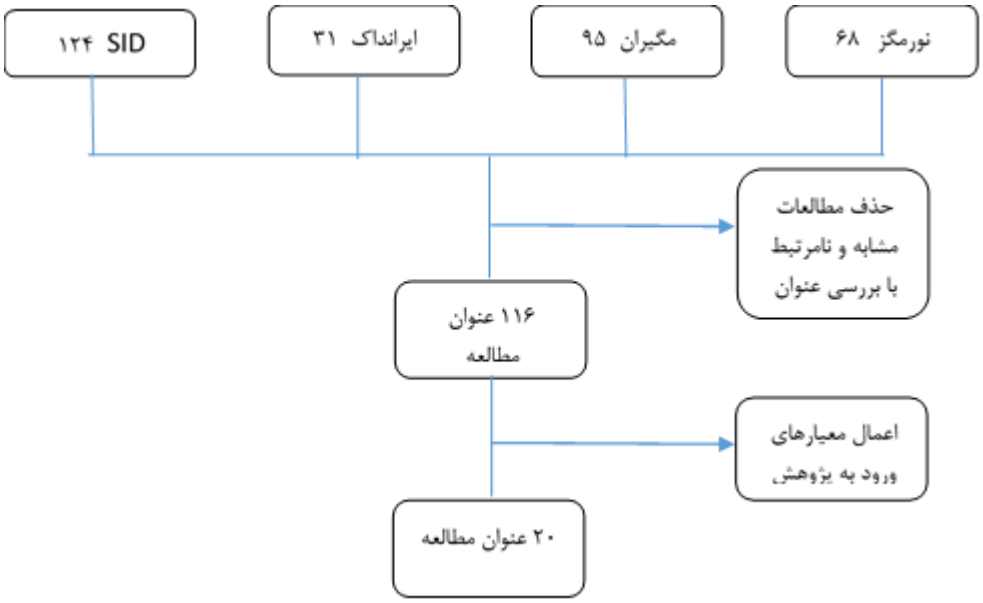
در این مطالعه سعی شده است تمامی تحقیقات کمی و کیفی که در یک دهه گذشته در زمینه کودکان کار انجام شده است، بررسی و واکاوی شود تا مشخص شود نتایج و راهکارهای پژوهشی و کاربردی ارائه‌شده در آن‌ها چه

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

نقشی در حل این مسأله و تقویت سیاست‌های اجرایی داشته است، بدین‌منظور پایگاه‌های جستجو و بانک‌های اطلاعاتی نظیر نورمگز، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)، بانک اطلاعات مشکلات اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و بانک اطلاعات نشریات کشور (مگیران) بررسی شدند و در جستجوی اولیه بر اساس واژگان کلیدی «کودکان کار» و «کار کودک»، جمعاً تعداد ۲۸۷ مقاله و ۳۱ پایان‌نامه یافت شدند که در این زمینه در بازه زمانی ۱۳۹۱ تا ۱۴۰۲ مطالعات کمی و کیفی انجام داده‌اند. انتخاب بازه زمانی ده‌ساله بدین‌جهت بوده است که رویکرد مسأله‌مند و آسیب‌شناسانه به کودکان کار طی یک دهه گذشته بیشتر از دهه‌های پیشین بوده است و کمیت و کیفیت تحقیقات در این بازه برای مرور سیستماتیک مناسب‌تر بوده است. در این مرحله، عناوین بررسی شده و پس از حذف مقالات مشابه، تعداد ۱۱۶ عنوان از مطالعات به مراحل مرور نظام‌مند وارد شدند. در مرحله بعد و با مطالعه متن کامل مطالعات و بر اساس معیارهای ورود و خروج، ۲۰ عنوان مطالعه مرتبط تشخیص داده شد. معیارهای ورود به پژوهش عبارت بودند از معیار زمانی، مسأله‌مندی و تلاش برای پاسخ‌گفتن به مسأله و ارائه راهکار مناسب برای رفع آن و نیز توجه به معنای دقیق مفهوم کودکان کار. بر این اساس، مطالعاتی که صرفاً توصیفی بوده و قوانین حمایتی و کیفری مرتبط را شرح داده‌اند، پژوهش‌هایی که بیشتر جنبه روان‌شناختی داشته‌اند و نیز پژوهش‌هایی که تنها به مطالعه و بررسی بخشی از کودکان کار (برای مثال کودکان خیابانی یا کودکان بی‌سرپرست) پرداخته‌اند و جامعیت نداشتند، از این پژوهش کنار گذاشته شدند.

خلاصه‌ای فرایند انتخاب و پالایش مقالات در شکل زیر به نمایش درآمده است:

نمودار ۱: فرایند جستجو و گزینش مقالات

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

یافته‌ها

در این بخش خلاصه‌ای از یافته‌ها و نتایج تحقیقات پیشین و نیز راهکارهایی که برای بهبود وضعیت کودکان کار پیشنهاد کرده‌اند، در قالب جدول ارائه می‌شود:

جدول ۱: مشخصات تحقیقات واردشده در مرور نظام‌مند

نویسنده	سال	حوزه پژوهشی	روش پژوهش	یافته‌ها و نتایج	پیشنهادات و راهکارها
شفیع‌آبادی و دیگران	۱۴۰۲	جامعه‌شناختی	کیفی ـ داده‌بنیاد	عوامل اثرگذار بر ایجاد و افزایش کودکان کار: تمایزیافتگی ضعیف و معلولیت جسمانی، عدم مراقبت و حمایتگری والدین از کودک، فقر و عدم حمایت از خانواده‌های کم‌درآمد. عوارض این آسیب: تضعیف خودپنداره، فرار از منزل، سوءاستفاده‌های محیط کار و مستعدشدن زمینه بزه‌کاری.	۱ـ آسیب‌شناسی اشتغال کودکانی که در معرض دید نیستند و محل کار آن‌ها نه در خیابان، بلکه در کارخانه‌ها و کارگاه‌هاست؛ ۲ـ آسیب‌شناسی در خصوص تفاوت‌های اشتغال دختران و پسران.
عباسی و دیگران	۱۴۰۲	فقهی ـ حقوقی	اسنادی	پدیده کودک کار از منظر اجتماعی و قانونی پدیده‌ای منفی و نهی‌شده است، اما کار کودک چنانچه خلاف مصلحت وی نباشد و به رشد کودک منجر شود، از نظر فقهی و حقوقی جایز است.	-
غلامی	۱۴۰۱	حقوقی	تحلیلی ـ توصیفی	راه‌های مقابل با پدیده کودکان کار: ۱ـ برخورد کیفری با مرتکبین استثمار؛ ۲ـ پیگرد کیفری تمامی اشخاص و نهادهایی که در پیگیری موضوع کودکان کار تکلیف بر عهده دارند.	۱ـ از بین‌بردن ریشه‌ها و زمینه‌های شکل‌گیری این پدیده به وسیله اتخاذ راهبردهای کلان مدیریتی و سیاستگذاری و توجه به تمامی عوامل مهم و مؤثر در این حوزه؛ ۲ـ در نظرگرفتن مسئولیت برای تمامی اشخاص، نهادها و سازمان‌هایی که تکلیفی بر عهده دارند.
مظلوم‌زاده و دیگران	۱۴۰۱	فقهی	توصیفی ـ تحلیلی	طبق نظر فقها، کار کودک مکروه نیست، بلکه حلال است، مشروط بر اینکه به خواست ولی باشد. همچنین میان فقر اقتصادی و کار کودک ارتباط معناداری وجود دارد.	۱، تدوین سازوکار مناسب قانونی در راستای حمایت از کودکان کار؛ ۲ـ توسعه اقتصادی؛ ۳ـ استفاده از جزای نقدی سنگین که جنبه بازدارندگی دارد.
مقدم و دیگران	۱۴۰۱	جامعه‌شناختی	کیفی ـ گراندد تئوری	دو عامل خانواده و نابسامانی‌های موجود در آن به عنوان شرط لازم و معاشرت افتراقی و به صورت کلی‌تر ریشه محیطی به عنوان شرط کافی و منبع القاکننده کار به کودک عوامل به وجودآمدن این پدیده‌اند.	۱ـ ارتباط نهادهای متولی با حوزه‌های دانشگاهی در بررسی بهتر این پدیده؛ ۲ـ تقویت علمی و اقتصادی نهادهای متولی مانند بهزیستی؛ ۳ـ ایجاد دفاتر تسهیل‌گری در مناطق حاشیه‌ای یا جرم‌خیز و بافت فرسوده؛ ۴ـ ایجاد مشاغل فنی برای والدین از طریق آموزش توسط سازمان فنی و حرفه‌ای؛ ۵ـ کنترل تحصیل و کاهش زمینه‌های ترک تحصیل؛ ۶ـ تأمین نیازهای تحصیلی مانند کتاب و نوشت‌افزار و... .

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

نویسنده	سال	حوزه پژوهشی	روش پژوهش	یافته‌ها و نتایج	پیشنهادات و راهکارها
سعدآبادی و دیگران	۱۴۰۰	جامعه‌شناختی	کیفی ـ اقدام‌پژوهی	طراحی پروژه نوآوری در حل معضل کودکان کار و توانمندسازی آنان با بهره‌گیری از مؤلفه‌های آموزش و تحصیل کودکان، بازی و تعامل با همتایان و مهارت‌آموزی کودکان و کارآفرینی برای تعدادی از کودکان کار در خصوص اشتغال به کاشت و بسته‌بندی گیاهان دارویی.	۱ـ برگزاری دوره‌های آموزشی در رابطه با تولید و تکثیر گیاهان دارویی برای کودکان کار؛ ۲ـ شناسایی ظرفیت‌های مناطق مستعد تولید گیاهان دارویی؛ ۳ـ جلب حمایت سرمایه‌گذاران برای گسترش و توسعه پروژه؛ ۴ـ اطلاع‌رسانی در خصوص مزایای گیاهان دارویی؛ ۵ـ شناسایی بازار هدف محصولات تولیدی توسط کودکان.
سعدآبادی و دیگران	۱۳۹۹	جامعه‌شناختی	کیفی، تحلیل محتوا و داده‌کاوی	فقر عامل اصلی بروز و شیوع این پدیده است و عوامل ساختاری یا مسائل مرتبط با دولت و قانونگذاری می‌تواند منجر به کاهش فقر شود و بیشتری تأثیر را در حل این مسأله داشته باشد.	۱ـ در روند خط‌مشی‌گذاری در خصوص فرایندهای شهرسازی و رویه مهاجرت به شهرها، سازمان‌های متبوعه باید معضل کودک کار را در نظر بگیرند؛ ۲ـ وزارت بهداشت و سازمان‌های مردم‌نهاد در راستای بهبود عوارض جسمی و روانی این پدیده و سلامت کودکان همکاری کنند.
خداخواه	۱۳۹۸	جامعه‌شناختی	کیفی	اصلی‌ترین علت پیدایش پدیده کودکان کار مشکلات مالی است. قوانین مندرجات کافی برای حمایت از آنان را دارند.	۱ـ کوتاه‌مدت: شناسایی کودکان کار و برقراری ارتباط با آن‌ها، ایجاد سرپناه مناسب، مشخص‌کردن سازمان مسئول حمایتی، آگاهی‌بخشی در سطح خانواده‌ها، ایجاد نظامی از جریمه و پاداش برای نهادهای درگیر با کار کودکان، ایجاد فرصت‌های آموزشی برای کودکان؛ ۲ـ بلندمدت: فرهنگ‌سازی در زمینه شیوه برخورد با کودکان کار، اعمال نظارت‌های بیشتر بر مناطق حاشیه‌نشین، تأمین رفاهی و اجتماعی خانواده‌های نیازمند، سرمایه‌گذاری اجتماعی و فرهنگی در شهرهای کوچک که مانع از مهاجرت به مراکز استان‌هاست.
ارجمند	۱۳۹۸	جامعه‌شناختی	کمی ـ کیفی	وجود معیارهایی از قبیل نظم قابل درک، مبادله با محیط، تنوع، صراحت، پویایی، وحدت و یکپارچگی و... در محیط زندگی کودکان کار لازم است.	ارائه طرحی برای ساخت مجتمع برای کودکان کار با رویکرد کاهش آسیب‌های اجتماعی.
ایمان‌زاده و دیگران	۱۳۹۸	جامعه‌شناختی	کیفی ـ پدیدارشناسی	کودکان کار در معرض انواع احساس تنهایی به ویژه احساس تنهایی اگزیستانسیال قرار دارند و در زندگی احساس بی‌معنایی، ناامیدی و رهاشدگی دارند.	۱ـ از بین‌بردن احساس تنهایی کودکان با اتخاذ سیاست‌هایی مانند بهبود تعامل اجتماعی، تدارک زمینه‌های تحصیل، آموزش مهارت‌های اجتماعی و معنویت‌درمانی؛ ۲ـ انجام پژوهش‌های مستقل و دامنه‌دار درباره علل اصلی و چرایی پیدایش حس تنهایی به رغم آموزش آموزه‌های دینی فراوان در نظام آموزشی.
متمم	۱۳۹۸	حقوقی	کیفی	قوانین مختلف اعم از قانون کار، قانون مجازات اسلامی و... مندرجات کافی برای حفظ حقوق کودکان و جلوگیری از بهره‌کشی از آن‌ها را دارند، اما در عمل، اقدامات انجام‌شده	۱ـ افزایش اطلاعات خانواده‌ها از مضرات کار کودکان؛ ۲ـ ریشه‌کنی فقر (که علت اصلی کار کودکان است) با استفاده از برنامه‌ریزی‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت؛ ۳ـ نظارت بر اجرای درست و دقیق قوانین موجود در حوزه کودکان؛ ۴ـ ایجاد شبکه یا نظام یکپارچه حمایت از این

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

نویسنده	سال	حوزه پژوهشی	روش پژوهش	یافته‌ها و نتایج	پیشنهادات و راهکارها
				در راستای بهبود وضعیت این کودکان کافی نبوده است.	کودکان به منظور جلوگیری از دوباره‌کاری و ارائه خدمات مناسب به آن‌ها.
جعفریان	۱۳۹۷	جامعه‌شناختی، بزه‌دیده‌شناختی	کمی ـ پیمایشی	مهم‌ترین علت خشونت علیه کودکان کار وضع نامناسب اقتصادی، بیکاری و بی‌سوادی پدر، بی‌توجهی مسئولین و جامعه به کودکان کار و عدم حمایت‌های قانونی و اجتماعی است.	۱ـ واگذاری حمایت از کودکان کار به بخش خصوصی؛ ۲ـ اعمال قوانین سختگیرانه‌تر برای خشونت علیه کودکان کار؛ ۳ـ اجباری‌کردن تحصیل کودکان برای خانواده‌ها و پرداخت هزینه‌های آن توسط دولت؛ ۴ـ آموزش شیوه‌های تربیت فرزند به خانواده‌ها.
نیری	۱۳۹۷	روان‌شناختی/ تربیتی	کیفی ـ پدیدارشناسی	کودکان کار تحت تأثیر برنامه‌های خشن تلویزیون قرار دارند. دارای احساس حقارت هستند و این در روابطشان تأثیرگذار است. در یادگیری روابط اجتماعی از یکدیگر الگو می‌گیرند.	۱ـ آموزش علاقه اجتماعی به کودکان؛ ۲ـ آموزش روابط اجتماعی صحیح به والدین؛ ۳ـ استفاده از به روزترین شیوه‌های تربیتی؛ ۴ـ آموزش مهارت‌های اساسی زندگی به این کودکان؛ ۵ـ برگزاری کارگاه‌های آموزش اعتمادبه نفس و از بین‌بردن حقارت.
رستگار و دیگران	۱۳۹۶	جامعه‌شناختی	کمی ـ همبستگی	روابط اجتماعی مستحکم بین مددکاران و کودکان موجب خلق شبکه‌های گسترده ارزش‌ساز اجتماعی با رویکرد کارآفرینانه شده و ظرفیت‌سازی در کودکان آسیب‌پذیر را به صورت غیر مستقیم فراهم کرده است.	۱ـ شناسایی موانع موجود بر سر راه شکل‌گیری مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از جمله اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی از سوی مدیران سازمان‌های مردم‌نهاد؛ ۲ـ به کارگیری رویکردهای کارآفرینانه در خصوص معضلات اجتماعی از سوی مددکاران.
آذرشاد	۱۳۹۶	حقوقی	کیفی	دولت ایران طبق اسناد بین‌المللی حقوق بشر، از جمله کنوانسیون حقوق کودک که همه را مورد تصویب قرار داده است، ملزم به رعایت قوانین کودک و اجرای آن‌ها است، اما در عمل، عزم جدی برای اجرای مفاد این اسناد مشاهده نمی‌شود.	۱ـ شناسایی خانواده‌های کم‌درآمد و معرفی آن‌ها به نهادها و سازمان‌های مربوط؛ ۲ـ ایجاد زمینه برای آموزش خانواده‌ها، ترک اعتیاد والدین معتاد، اشتغال والدین بیکار؛ ۳ـ استمرار اقدامات و برنامه‌های حمایتی در طول زمان؛ ۴ـ نظارت سازمان‌های مردم‌نهاد بر روند اجرای قوانین و برنامه‌ها.
سلیمانی‌نژاد	۱۳۹۵	روان‌شناختی	کمی ـ همبستگی	تمایلات هیجانی، افسردگی، پارانوئیدی، پرخاشگری، بی‌قراری و تمایلات ضد اجتماعی در کودکان کار بیش از کودکان عادی است.	۱ـ تأسیس مراکزی جهت آموزش رفتارهای اجتماعی و آگاهی‌بخشی به کودکان کار؛ ۲ـ حمایت سازمان‌های دولتی در راستای جامعه‌پذیری بهتر؛ ۳ـ ایجاد سمن‌هایی با محوریت حل معضلات کودکان کار؛ ۴ـ ورود نهاد آموزش و پرورش به حیطه رشد و پرورش این کودکان؛ ۵ـ توجه بیشتر سازمان بهزیستی به معضلات شخصیتی کودکان کار.
اندکی فشتمی	۱۳۹۵	جامعه‌شناختی	کمی ـ پیمایشی	عواملی چون تعداد فرزندان خانواده، میزان درآمد خانواده، اعتیاد والدین، خشونت والدین علیه کودک بر کار کودکان تأثیر می‌گذارد.	۱ـ بلندمدت: از بین‌بردن فقر و ناآگاهی، برقراری عدالت اجتماعی، تأمین رفاه اجتماعی، سرمایه‌گذاری کلان در روستاها به منظور جلوگیری از مهاجرت به شهرهای بزرگ؛ ۲ـ میان‌مدت: شناسایی کودکان کار و برقرار رابطه با آنان و هدایتشان به سمت مراکز آموزشی، مراجعه به خانواده‌های کودکان کار و ارائه کمک‌هایی به منظور رفع

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

نویسنده	سال	حوزه پژوهشی	روش پژوهش	یافته‌ها و نتایج	پیشنهادات و راهکارها
					بحران در آن خانواده‌ها، شناسایی والدین معتاد و معرفی ایشان به مراکز بازپروری.
فولادیان و دیگران	۱۳۹۵	جامعه‌شناختی	کیفی ـ روایت‌پژوهی	فرایندهای کودک کارشدن عبارت‌اند از: ۱ـ فرایند کودکان خانواده‌های مهاجر دارای فقر اقتصادی؛ ۲ـ فرایند کودکان خانواده‌هایی که خرده‌فرهنگ کارکردن در آن‌ها وجود دارد؛ ۳ـ فرایند کودکان دارای والدین بی‌مسئولیت؛ ۴ـ فرایند کودکان خانواده‌هایی که خرده‌فرهنگ تکدی‌گری در آن‌ها وجود دارد.	۱ـ در زمینه خانواده‌های کودکان کار: شناسایی وضعیت خانواده‌ها به منظور رفع بحران‌هایشان، ارائه خدمات آموزشی و بهداشتی و مشاوره‌ای به خانواده‌ها، تحت پوشش درآوردن خانواده‌های مهاجر نیازمند، اجرای برنامه‌های توانمندسازی اجتماعی ـ اقتصادی خانواده‌ها در سکونت‌گاه‌های غیر رسمی؛ ۲ـ در زمینه کودکان کار: زمینه‌سازی کسب آموزش‌های فنی و حرفه‌ای، هدایت کار کودکان به کانال‌های قانونمند شغلی، تشکیل سازمان‌های مردمی برای کمک به آنان.
شکوری	۱۳۹۳	جامعه‌شناختی	کمی	کودکان نقش سازمان‌های مردم‌نهاد را در توانمندسازی خود پررنگ ارزیابی می‌کنند و معتقدند این سازمان‌ها توانسته‌اند نقش خود را به خوبی ایفا کنند.	۱ـ جهت‌گیری سیاست‌ها در جهت حمایت خانواده‌ها نه صرفاً کودک؛ ۲ـ ایجاد شرایطی برای رفع معضلات خانواده‌های کودکان در شرایط دشوار؛ ۳ـ ایجاد فرصت آموزش رسمی برای کودکان؛ ۴ـ نظارت جدی دولت در جهت بی‌قدرت‌شدن باندهای خرید و فروش کودک.
سلیمانی و حاجیانی	۱۳۹۲	مدیریتی	کمی	مهم‌ترین مؤلفه‌های مدیریت مطلوب و سامان‌دهی کودکان کار عبارت‌اند از: ۱ـ برنامه‌ریزی و نظارت؛ ۲ـ واگذاری به سازمان‌های مردم‌نهاد.	طراحی مدل تقسیم کار برپایه الگوی جامع مدیریت استراتژیک و رویکرد ماتریسی شامل سه مرحله سیاستگذاری، اجرا و نظارت و کنترل.
مقدس جعفری و دیگران	۱۳۹۱	جامعه‌شناختی	کمی	فقر اقتصادی، تحصیلات ناچیز والدین، حاشیه‌نشینی، ضعف برنامه‌های حمایتی، ناآگاهی کودکان از حقوق خود و اجبار خانواده‌ها از عوامل اصلی بروز پدیده کودکان کار است.	۱ـ حمایت از خانواده‌های نیازمند جهت کاهش اتکای آن‌ها به کار کودکان؛ ۲ـ ارتقای سطح دانش و آموزش مهارت‌های حرفه‌ای به خانواده‌ها؛ ۳ـ آگاه‌سازی در مدارس در خصوص حقوق کودکان؛ ۴ـ استفاده از برنامه‌های تفریحی و آموزشی و امکانات رفاهی؛ ۵ـ تقسیم مسئولیت برنامه‌ریزی‌شده میان دولت و جامعه.
افشانی و دیگران	۱۳۹۱	جامعه‌شناختی	کمی ـ پیمایشی	بیشتر کودکان کار پسر، مهاجر، دارای درآمد پایین و والدین معتاد و کسانی‌اند که توسط والدین مورد آزار جسمی قرار گرفته‌اند. همچنین اکثر آن‌ها کارهای انحرافی کرده و مورد تجاوز جنسی قرار گرفته‌اند.	ایفای نقش سازمان‌های دولتی و غیر دولتی در پیشگیری از بیماری‌های آمیزشی از طریق برقراری ارتباط با کودکان کار و جلب اعتماد آن‌ها با کمک مددکاران اجتماعی و آموزش آن‌ها برای پیشگیری از این بیماری‌ها.

نخستین نکته‌ای که در مرور نظام‌مند نمایان شد، غلبه دیدگاه جامعه‌شناختی و حقوقی در مطالعات مرتبط با کودکان کار بود که می‌توان علت این موضوع را در این واقعیت جستجو کرد که پدیده کودکان کار بیش از هر چیز یک آسیب اجتماعی و معضلی در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و مدیریت شهری محسوب می‌شود و مهم‌ترین

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

راه مبارزه با این مسأله قانونگذاری صحیح برای آن است. در جدول ۲ تعداد و درصد پژوهش‌ها به تفکیک حوزه‌های پژوهشی مختلف نشان داده شده است.

جدول ۲: فراوانی حوزه‌های پژوهشی مختلف و رویکرد هر حوزه به مسأله

حوزه پژوهشی	فراوانی	درصد	رویکرد هر حوزه به این پدیده
جامعه‌شناختی	۱۴	۶۳/۶۳	سنخ‌شناسی، آسیب‌شناسی، بررسی علل و عوامل و پیامدهای پدیده کودکان کار و ارائه راهکارهای پیشگیری یا کنترل این مسأله اجتماعی و ارتقای دانش و اگاهی عمومی در این خصوص، رویکرد کلان ناظر به سطوح اجتماعی و فرهنگی.
فقهی و حقوقی	۵	۲۲/۷۲	بررسی جواز کار کودک از منظر فقهی، بررسی قوانین حوزه کار کودک و ارزیابی میزان کارآمدی، بازدارندگی یا نقص قوانین، ارائه راهکارهای مجازات کیفری ناقضان قوانین حوزه کار کودک و ایجاد ضمانت اجرای قوی برای قوانین، رویکرد کلان ناظر به سطوح قانونگذاری و کیفری.
روان‌شناختی	۲	۹/۰۹	بررسی مشکلات روحی، روانی و ارتباطی کودکان کار، بررسی و شناخت تفاوت‌های فردی و مهارتی کودکان کار با دیگر کودکان، ارائه راهکارهای شناخت این کودکان و برقراری ارتباط مؤثر با آنان و آموزش بهینه خود و خانواده آن‌ها، رویکرد خرد ناظر به سطوح میان‌فردی و نقش سازمان‌های مردم‌نهاد.
مدیریتی	۱	۴/۵۴	مدیریت و سامان‌دهی کودکان کار و نظارت مؤثر بر آنان در محیط‌های شهری، رویکرد میانه ناظر به سطوح برنامه‌ریزی اجتماعی و شهری.

با بررسی، مرور و خلاصه‌سازی مطالعات گذشته، چند نکته آشکار شد:

نخست اینکه مسأله‌مندی در تحقیقات با گذر زمان بیشتر شده و شکل جدی‌تری به خود گرفته است، به گونه‌ای که تحقیقات قدیمی‌تر جزئی‌نگر بوده و به پدیده کودکان کار به عنوان یک معضل کلی که باید در پی حل آن بود، نگاه نکرده‌اند و صرفاً به دنبال حل و فصل بعضی از نیازهای این کودکان (مانند پیشگیری یا درمان بیماری‌ها، تغذیه، نیازهای عاطفی و روانی و آموزش) بوده‌اند و سؤال‌های پژوهشی و پیشنهادات خود را نیز طبق همین هدف سامان داده‌اند، اما پژوهش‌های جدیدتر دیدگاهی کاربردی و کلان‌نگر داشته و به این پدیده به عنوان معضل و آسیب اجتماعی فراگیری می‌نگرند که باید چاره‌ای کلی، کلان و بنیادی برای حل آن اندیشیده شود. پیشنهادات و راهکارهای ارائه‌شده توسط تحقیقات جدیدتر نیز کاربردی‌تر بوده و در راستای حل این مسأله است و شامل راهکارهای بلندمدتی برای پیشگیری از ازدیاد جمعیت کودکان کار در آینده می‌شود؛ دوم اینکه با وجود انجام تحقیقات فراوان و برنامه‌ریزی‌های سیاستی در این حوزه، هنوز آمار و اطلاعات رسمی و دقیقی از تعداد کودکان کار و همه انواع مشاغلی (اعم از رسمی یا غیر رسمی، مجاز یا غیر مجاز، قانونی یا غیر قانونی) که این کودکان در آن‌ها به کار گمارده می‌شوند، در هیچ پژوهش یا گزارش سیاستی ارائه نشده است. این موضوع کار رسیدگی به امور کودکان را بسیار سخت می‌کند، زیرا دانستن آمار دقیق از هر گروه اجتماعی، نخستین و مهم‌ترین گام در جهت شناسایی آن گروه و برنامه‌ریزی برای آنان است؛ سوم اینکه بسیاری از مطالعات اذعان داشته‌اند که بیشتر کودکانی که در خانه‌ها، کارخانه‌ها و کارگاه‌های زیرزمینی به کار مشغول‌اند، از طرف خانواده خود به کار مجبور می‌شوند و این اجبار خانواده که معمولاً به سبب فقر اقتصادی و فرهنگی و ناآگاهی ایشان

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

رخ می‌دهد، ضربه‌های سنگین جسمی، روحی، عاطفی، تحصیلی و... بر کودکان تحمیل می‌کند؛ چهارم اینکه به جز در چند پژوهش که در جهت تدوین و ارائه طرحی نوآورانه تلاش کرده‌اند و مدلی برای مجتمع کودکان کار طراحی کرده‌اند (۱۶) یا سعی در کارآفرینی و ایجاد مشاغل مرتبط با خلاقیت برای کودکان به جای مشاغل سخت و سنگین و غیر رسمی کرده‌اند (۱۷). تقریباً تمامی تحقیقات در خصوص علل و زمینه‌های بروز پدیده کودکان کار (فقر اقتصادی و فرهنگی خانواده‌ها در درجه اول و مهاجرت به شهرهای بزرگ یا حاشیه شهرها در درجه دوم) و پیامدهای شخصیتی (اختلالاتی مانند افسردگی، اضطراب، تنهایی و...) و اجتماعی این معضل به نتایج مشابهی رسیده‌اند و به تبع، پیشنهادات مشابهی را برای برون‌رفت از این آسیب اجتماعی و کاهش آن در درازمدت ارائه کرده‌اند. جدول ۳ خلاصه‌ای از پربسامدترین پیشنهادات ارائه‌شده توسط پژوهش‌ها را نشان می‌دهد:

جدول ۳: خلاصه‌ای از فراوانی پیشنهادات ارائه‌شده در پژوهش‌ها

راهکار ارائه‌شده	فراوانی
توجه به توسعه اقتصادی خانواده‌های کودکان کار و رفع بحران بیکاری و حمایت از این خانواده‌ها.	۹
واگذاری حمایت از کودکان به بخش خصوصی و سازمان‌های مردم‌نهاد.	۸
ایجاد فرصت آموزش و تحصیل برای کودکان کار.	۸
آگاهی‌بخشی در سطح خانواده و آموزش شیوه‌های فرزندپروری و مضرات کار کودکان به آنان.	۶
همکاری سازمان‌های دولتی و غیر دولتی (مردم‌نهاد) برای حمایت از کودکان کار.	۵
در نظرگرفتن معضل کودکان کار در خط مشی‌گذاری در فرایندهای شهرسازی و توجه به مناطق حاشیه‌ای، مناطق جرم‌خیز، سکونت‌گاه‌های غیر رسمی و... .	۴
برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای کودکان کار و آموزش مهارت‌های اجتماعی، اعتماد به نفس و... به آنان.	۴
تدوین سازوکارهای مناسب قانونی در راستای حمایت از کودکان کار.	۳
بهره‌گیری از قوانین سخت‌گیرانه‌تر و جزای نقدی و مجازات‌های سنگین که جنبه بازدارندگی دارند.	۳
نظارت بر اجرای درست و دقیق قوانین در خصوص کودکان کار.	۳
از بین‌بردن ریشه‌ها و زمینه‌های شکل‌گیری پدیده کودکان کار با اتخاذ راهبردهای کلان مدیریتی.	۳
شناسایی کودکان کار و برقراری ارتباط با آن‌ها و آسیب‌شناسی معضلات آنان.	۳
سرمایه‌گذاری اجتماعی و فرهنگی در شهرهای کوچک و روستاها در جهت ممانعت از مهاجرت به شهرهای بزرگ.	۲
کمک به بازپروری والدین معتاد.	۲

طبق نتایج اکثر تحقیقاتی که در حوزه جامعه‌شناختی انجام شده‌اند، مهم‌ترین علت پیدایش و تداوم این پدیده فقر است و طبیعتاً اولین و مهم‌ترین راهکار ارائه‌شده برای رفع این معضل نیز رفع فقر و کمک به خانواده‌های کم‌درآمد و حمایت اقتصادی از آنان است. انجام این مأموریت در درجه نخست بر عهده دولت است که با سیاستگذاری راهبردی و توزیع عادلانه ثروت در میان اقشار مختلف، به رفع تبعیض و شکاف اقتصادی کمک کرده و فقر را که زمینه‌ساز و یکی از علل اساسی انواع فسادها و انحراف‌ها و آسیب‌های اجتماعی است، از بین

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

ببرد و زمینه رفاه و آسایش خانواده‌ها را فراهم کند. تنها در این صورت است که این مشکل تا حد زیادی حل خواهد شد.

از سوی دیگر همان‌گونه که نتایج بسیاری از پژوهش‌های حوزه حقوقی (۱۸-۱۹) نشان داده است، علیرغم وجود قوانین حمایتی و بازدارنده کافی در زمینه کار کودکان، این پدیده همچنان به شدت و قوت باقی است و روز به روز به تعداد این کودکان (دست کم کودکانی که در خیابان و مکان‌های عمومی کار و دست‌فروشی می‌کنند و می‌توان آنان را مشاهده کرد) افزوده می‌شود. این بدان معنی است که در حوزه اجرای قوانین و نحوه نظارت بر اجرای قوانین مشکلات، نواقص و نقایص عمده و قصور دیده می‌شود. به همین علت است که بیشتر مطالعات خواستار ورود بخش خصوصی و سازمان‌های مردم‌نهاد به این حوزه شده‌اند، زیرا نتایج برخی تحقیقات (۲۰) ثابت کرده است که سمن‌ها و مددکاران اجتماعی توانسته‌اند نقش خود را در توانمندسازی کودکان به خوبی ایفا کنند. راهکار بعدی که بسیار مورد توجه محققان حوزه روان‌شناختی و جامعه‌شناختی قرار گرفته است، توجه به آموزش و تحصیل کودکان و آگاهی‌بخشی به خانواده‌های آنان است. واضح است که ایجاد فرصت تحصیل رایگان بر عهده بخش دولتی و نهاد آموزش و پرورش است، اما تاکنون اقدام عملی جدی برای سامان‌دادن به کودکان کار و فراهم‌کردن اسباب و لوازم تحصیل آنان انجام نشده است. در حوزه آموزش‌های غیر رسمی به کودکان و خانواده‌هایشان نیز سازمان‌های خصوصی و مردم‌نهاد فعال‌تر بوده و موفق‌تر عمل کرده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

از مرور نظام‌مند مطالعاتی که در بازه زمانی ۱۳۹۱ تا ۱۴۰۲ در زمینه بررسی پدیده کودکان کار، علل و زمینه‌های آن و پیامدهای اجتماعی آن انجام شده است، یافته‌های زیر حاصل شد:

۱ـ میزان جدی و بحرانی تلقی‌کردن این پدیده و مسأله‌مندی پژوهش‌ها در گذر زمان مشهود بود، بدین صورت که مطالعات جدیدتر وضعیت کودکان کار را وخیم‌تر ارزیابی کرده‌اند و در پی چاره‌جویی و ارائه طرح‌ها و الگوهایی بودند برای حل این معضل؛

۲ـ در بیشتر مطالعات اذعان شده است که مهم‌ترین و ریشه‌ای‌ترین علت گرایش کودکان به کار یا گرایش والدین به اجبار فرزندان به کار فقر اقتصادی است که پیامدهای منفی زیادی، از جمله در حوزه جسمانی، روحی، عاطفی و تحصیلی برای فرزندان در پی دارد؛

۳ـ نتایج بیشتر تحقیقات ثابت می‌کند که در حقوق و قوانین کشور ایران، مندرجات و ماده‌های قانونی کافی برای حمایت از کودکان و جلوگیری از بهره‌کشی از آنان وجود دارد، اما اجرای قوانین موجود نیز در عمل محقق نشده است و حتی نظارت کافی نیز بر نحوه اجرا وجود ندارد؛

۴ـ بسیاری از پژوهش‌ها نشان داده‌اند که نقش بخش خصوصی و سازمان‌های مردم‌نهاد در شناسایی و برقراری ارتباط با کودکان کار، آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان، آگاهی‌بخشی به خانواده‌ها درباره حقوق کودک و مضرات کارکردن در سنین کم و کمک و حمایت مالی خانواده‌ها بسیار پررنگ و مؤثر بوده است.

در یک جمع‌بندی از نتایج تحقیقات پیشین و راهکارهای ارائه‌شده توسط محققین، می‌توان گفت اقدامات لازم برای رفع معضل کودکان کار و کاهش تعداد کودکانی که قربانی این تجارت می‌شوند، به دو دسته عمده تقسیم می‌شوند: نخست اقدامات ساختاری و کلان مانند رفع فقر و تبعیض و شکاف اقتصادی، ایجاد فرصت تحصیل اجباری و رایگان برای همه کودکان بی‌بضاعت، توجه به مناطق حاشیه‌نشین

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

و جرم‌خیز و سکونت‌گاه‌های غیر رسمی در برنامه‌ریزی‌های شهری و منطقه‌ای، نظارت بر اجرای درست و دقیق قوانین حمایتی و بازدارنده، سرمایه‌گذاری روی شهرهای کوچک و توسعه روستاها جهت جلوگیری از سرازیرشدن سیل مهاجران به شهرهای بزرگ و حاشیه شهرها است که فقط در حوزه مسئولیت‌ها و توانایی بخش دولتی است و این بخش تاکنون در انجام این مسئولیت‌ها چندان موفق نبوده است. بنابراین بخش دولتی باید در ایجاد زیرساخت‌های کلان اقتصادی و منطقه‌ای و رفع نابرابری‌های نهادی، تلاش بیشتری کند و بر اجرای صحیح قوانین حوزه کار کودک (به ویژه کارهایی که در خیابان نیست و معمولاً از نظرها پنهان است، مانند کار در منازل و کارگاه‌ها)، تلاش و همت بیشتری صرف کند.

دوم اقدامات مربوط به سطوح میانی و خرد است، مانند آموزش‌های غیر رسمی به کودکان و آگاه‌سازی خانواده‌های آنان، شناسایی کودکان کار (به خصوص کودکانی که به اشکال پنهان کار، مانند کار در منازل، کارگاه‌ها و... مشغول‌اند) و خانواده‌هایشان و برقراری ارتباط صمیمانه با آن‌ها، کمک به بازپروری والدین معتاد و کارآفرینی و اشتغال‌زایی برای آنان در جهت رفع فشار بر فرزندان برای درآمدزایی و کمک مالی به خانواده‌ها که بخش خصوصی و مردمی می‌تواند از عهده آن برآید و تاکنون نیز در این زمینه به خوبی فعال بوده است.

در خصوص فعالیت‌هایی که سازمان‌های مردمی و NGOها تاکنون عهده‌دار بوده‌اند، آموزش و آگاه‌سازی خانواده‌ها از اهمیت و اولویت ویژه‌ای برخوردار است، چراکه بخش عمده‌ای از کودکان کار را خانواده‌هایشان و والدین کم‌درآمد، ازکارافتاده یا معتادشان مجبور به کار می‌کنند، لذا مهم‌ترین راهکاری که در این خصوص می‌توان ارائه کرد و در پژوهش‌های پیشین از ذکر آن غفلت شده، محدودکردن حدود اختیارات ولی و سرپرست کودک است. درست است که در قانون اساسی کارکردن افراد کمتر از پانزده سال ممنوع است، اما از یکسو نظارتی بر نحوه اجرای تمام و کمال این قانون وجود ندارد و از سوی دیگر در فقه اسلامی کارکردن کودک حرام و بلکه مکروه هم نیست و حلال است، مشروط بر اینکه طبق خواست و صلاحدید ولی او باشد (مظلوم‌زاده و دیگران، ۱۴۰۱). بنابراین لازم است در فقه اسلامی نیز که داعیه پویایی و انطباق با مقتضیات زمان را دارد، بازنگری صورت گیرد و احکام فقهی مربوط به ولایت بی‌قید و شرط ولی و سرپرست بر کودک، مطابق با وضعیت امروز جامعه ما به روزرسانی شوند تا اولیا و پدران بدسرپرست توجیه دینی و قانونی برای سوءاستفاده از فرزندان نداشته باشند.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

تضاد منافع

نویسنده هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده است.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

References

1. Qolami N. Child labor as a state crime; A detailed study on the necessity of a structural response to the phenomenon of working children. Biannual Scientific Journal of Jurisprudence and Family Law. 2022; 27(76): 293-312. [Persian]

2. Zande Razavi S, Rahimi Pour Anaraki N. Sociology and Working Children; Enthusiastic child friendly center experience. Tehran: Qatre Publications; 2011. [Persian]

3. Motahati Z. Prevention of delinquency factors of working children in Iran. Taft: Islamic Azad University; 2019. [Persian]

4. Soleimani Nejad R. Examining and comparing the personality characteristics of working children with normal children. Tehran: Allameh Tabatabaee University; 2017 [Persian]

5. Bagheri KH. Working Children and the New World Order. Journal of Chista. 2005; 22(9): 25-35. [Persian]

6. Nayeri S. Qualitative investigation of the role of working children's lived experience on their social relationships. Tehran: Allameh Tabatabaee University; 2019. [Persian]

7. Shakouti A. Investigating the role of non-governmental organizations in empowering street children; Case study: District 12 of Tehran. Journal of Social and Cultural Development Studies. 2015; 3(3): 33-60. [Persian]

8. Azimzade F. The phenomenon of street children and solutions to deal with it. Journal of Humanities and Cultural Studies Research Institute. 2008; 31: 101-118. [Persian]

9. Shishegaran M, HajidehAbadi M. Criminological investigation of working children. Qonun Yar scientific and legal Journal. 2017; 2(8): 477-506. [Persian]

10. Ahmadi H. Sociology of Deviances. Tehran: Samt Publications; 2011. [Persian]

11. Kashani SH. Investigating the factors affecting children becoming street children. Tehran: Allameh Tabatabaee University; 2006. [Persian]

12. Moghadas Jafari M, Veysi Nejad N, Dorosti A. Investigating the factors affecting the emergence and spread of the phenomenon of working children (case study: Ahvaz city). Specialized Quarterly Journal of Social Sciences of Shushtar Branch of Islamic Azad University. 2011; 7(2): 55-71. [Persian]

13. Abbasi M, Serajzadeh H. Methodological issues in systematic review along with the evaluation of Iranian articles based on this method. Journal of Iranian Social Studies. 2017; 9(3): 132-160. [Persian]

14. Vameghi M, Raghi H, Sajadi H, Rashidian A. A systematic review of the studies of street children in the last decade in Iran: Related family factors and the consequences of street children. Journal of Iranian Social Issues. 2010; 2(1): 135-166. [Persian]

15. Rabbani Khorasgani A, Mehrshad A, Kalantari A, Zolfagharzadeh M. Systematic review of scientific articles on social networks; Case study: Isfahan. Applied Sociology Journal. 2021; 31(2): 23-40. [Persian]

16. Argmand S. Designing a complex for working children with the approach of reducing social harm. Kashan: Kashan University; 2020. [Persian]

17. SadAbadi A, Aramipour N, Ghartash K. Applying social innovation to solve the problem of working children using systemic thinking. Journal of Science Promotion. 2022; 10(21): 35-58. [Persian]

18. Motammam M. Analyzing the effectiveness of laws related to maintaining citizenship rights in relation to orphaned children and working children. Bandar Anzali: Islamic Azad University; 2018. [Persian]

19. Azarshad A. The human rights obligations of the Iranian government towards working children. Tehran: Allameh Tabatabaee University; 2016. [Persian]

20. Rastegar A, Golshahi B, Dorostkar Ahmadi N. Investigating effective factors in empowering working children and social entrepreneurship. Journal of Social Development (Former Human Development). 2016; 12(4): 57-78. [Persian]

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-17]

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.